

Luna Jurančič Šribar

Od margine k širšim družbenim spremembam

Problemi in zmožnosti skupnostne ekonomije

Podlaga za prispevek je več kot desetletno delo v eni izmed nevladnih organizacij, v Društvu za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice. V zadnjih letih poleg različnih programov, kot so ulični časopis, nastanitvena podpora, antideložacijski program, dnevni center in terensko delo, pozornost namenjamo tudi razvijanju področja skupnostne ekonomije skupaj z brezdomnimi člani in članicami. Pri raziskovanju alternativnih oblik ekonomije nas zanima predvsem, kako se lahko odrinjene družbene skupine povezujejo, uporabljajo vire za svoj avtonomen razvoj in preživetje, hkrati pa tudi za upiranje pritiskom dominantnega družbeno-ekonomskega sistema, ki vpliva na vsakodnevne medčloveške odnose. V prispevku so prikazane predvsem ovire, na katere smo naleteli pri vzpostavljanju obravnavane skupnosti. V sklepu so predstavljeni možni načini drugačnega delovanja, ki se razvijajo v okviru skupnostne ekonomije.

Ključne besede: socialna ekonomija, brezdomni, Kralji ulice, marginalizacija, mediji.

Luna Jurančič Šribar je doktorica antropologije vsakdanjega življenja, ki jo zanima vzpostavljanje alternativnih družbeno-ekonomskih skupnosti. Že več kot deset let sodeluje z brezdomnimi ljudmi v okviru društva Kralji ulice. Je soustanoviteljica Zadruga za povezovanje skozi ponovno uporabo: Stara roba, nova raba, ki je tudi socialno podjetje, namenjeno predvsem zaposlovanju brezdomnih ljudi. Kontakt: lunanai007@gmail.com.

From the edge to broader social changes - Problems and strenghts of community economy

The article is based on more than ten years of working experiences in the Association for help and self-help of homeless people Kings of the Street. There, different innovative programmes for facing the problem of homelessness have been developed (street paper, resettlement support, anti- eviction programme, day centre, fieldwork ...), and recently the attention has been drawn to developing the field of social economy together with homeless people. With the development of an alternative economic system, the question is how marginalized groups of people can gather their strenghts, and use their resources for their autonomous existence and survival. This article is particularly focused on the obstacles which emerged during the time of establishing such a community. Finally, alternative modes of cooperation in the framework of social economy are presented.

Keywords: social economy, homeless people, Kings of the Street, marginalisation, media.

Luna Jurančič Šribar, PhD in anthropology of everyday life, is interested in establishing alternative socio-economic communities. For more than a decade, she has cooperated with the homeless in the Association Kings of the Street. She co-founded a cooperative for connecting people based on recycling called Stara roba, nova raba (Old stuff, new stuff), a social enterprise aimed at employing the homeless. Contact: lunanai007@gmail.com.

Uvod

Prispevek se osredotoča predvsem na vidike vključevanja odrinjenih skupin v skupnostno ekonomijo oz. vzpostavljanje skupnosti skupaj z njimi. Zanima nas, kako se ljudje s pomočjo dejavnosti, ki se je razvila v okviru društva Kralji ulice, vključujejo v lokalno skupnost in jo tudi sooblikujejo. Dejavnost Posredovalnice rabljenih predmetov Stara roba, nova raba temelji na stvareh, ki jih ljudje podarijo. Dobljene dobrine se prodajajo po nizkih cenah oz. se včasih tudi zadržijo za skupnostno uporabo. Sredstva od prodaje so namenjena

predvsem zaposlovanju ljudi, ki doživljajo brezdomstvo. V ospredju sta torej socialna in okoljevarstvena usmerjenost.

V kapitalizmu lahko uspevajo »skrite« ali neprepoznane oblike ekonomskega delovanja, ki jih vodijo drugačna načela in morala kot dominantni sistem. Gre za civilnodružbena gibanja, ki so usmerjena v ustvarjanje družbene vrednosti, ki presega golo ekonomsko vrednost.

Enoletno intenzivno raziskovalno spremljanje vzpostavljanja projekta skupnostne ekonomije v društvu Kralji ulice je omogočilo tako vpogled v probleme, s katerimi se trenutno srečujemo pri vzpostavljanju širšega socialnoekonomskega okolja v Sloveniji, kot tudi v to, kako se to kaže na mikroravni posameznih iniciativ. Pri razvijanju področja socialne ekonomije in vključevanju marginaliziranih skupin ljudi na področje dela naletimo na različne ovire, ki izhajajo tako iz zunanjega okolja (sistemske ovire, stereotipne prestave o brezdomstvu, revščini) kot tudi iz notranjega okolja (organizacija, odnosi, psihofizične težave ipd.). Prispevek se osredotoča predvsem na vlogo brezdomnih ljudi v okviru projektov in razkriva tiste vidike, ki zgolj utrjujejo njihovo pozicijo marginaliziranih ljudi. Te dejavnike je treba prepoznati in ugotoviti, kako delujejo izključevalno, saj se jim je le tako mogoče postaviti po robu.

Metodologija

Delovanje društva Kralji ulice omogoča razvijanje vsakodnevnih, tudi dolgotrajnih in zaupnih odnosov z ljudmi, ki imajo neposredno izkušnjo revščine in brezdomstva. V okviru različnih projektov, ki se razvijajo na podlagi potreb brezdomnih članov in članic društva, se razkrivajo: življenjske zgodbe ljudi, njihovo običajno življenje, strategije preživetja in težave, s katerimi se srečujejo pri izboljševanju svoje življenjske situacije. Usmeritev društva Kralji ulice je v skladu z razvojem postmoderne etnografskega dela, ki poudarja vzajemnost in sodelovalno raziskovanje.

Pri spremljanju vzpostavljanja socialnoekonomskega projekta Posredovalnice rabljenih predmetov so bile uporabljene različne etnografske metode terenskega dela: kontinuirano opazovanje z udeležbo, kontinuirano tedensko vključevanje v delovni proces oziroma implementacijo projekta (organizacija, vodenje sestankov, delo v posredovalnici), redno, skorajda vsakodnevno pisanje terenskega dnevnika v obdobju enega leta (od 17. decembra 2009 do 15. decembra 2010), v katerem so bili opisani: sproten razvoj projekta, vsakodnevne aktivnosti, izstopajoče teme in pomembne tematike ter tudi doživljanja vključenih. V okviru projekta je nastajalo tudi več vrst sekundarne dokumentacije, ki je bila prav tako podlaga za spremljanje in raziskovanje. Predstavniki in predstavnice ciljne skupine projekta so vsak dan pisali dnevnik posredovalnice. Vanj so vpisovali dnevno dogajanje in opisovali delovni proces. Del sekundarne dokumentacije so bili tudi zapisniki vseh rednih sestankov in srečanj, ki so bili del delovnega procesa (organizacijski sestanki izvajalske skupine, sestanki posvetovalne skupine, delavnice socialnih veščin ...), in elektronska korespondenca med vključenimi v projekt. Terensko gradivo so bili tudi nestrukturirani in polstrukturirani pogovori z glavnimi izvajalci_kami

projekta – brezdomnimi ljudmi in različnimi partnerji, podporniki, ki so se vključevali v projekt. Izjave, ki so objavljene in komentirane v nadaljevanju prispevka so del zbranega etnografskega gradiva.

Na podlagi etnografskega gradiva smo problematizirali tri bistvene kategorije odnosa do brezdomstva in brezdomnih ljudi, vključenih v projekt: birokratski in pokroviteljski odnos državnih in drugih institucij s področja socialnega varstva, sistemske omejitve ter odnos medijev in javnosti. Še pred tem pa bomo predstavili problematiko same terminologije na področju skupnostne ekonomije, ki prav tako dobro kaže prevladujoč odnos do marginaliziranih ljudi v okviru tega področja.

Zadregre terminologije

Socialna ekonomija ima v Sloveniji sicer dolgoletno tradicijo, npr. zadružno delovanje, vendar se je z gospodarsko krizo in iskanjem novih ekonomskih in sodelovalnih pristopov znova začela intenzivneje razvijati v zadnjem desetletju.

Ker gre za nov oziroma na novo obujen družbenoekonomski pojav, se srečujemo tudi z nejasno uporabo terminologije. Tako še vedno nismo dosegli širšega konsenza, kar seveda pomembno vpliva na samo dojetje in razvoj socialne ekonomije. Na državni ravni se je skupaj z uvedbo Zakona o socialnem podjetništvu (2011) uvedel izraz socialno podjetništvo, a je preozek. Uporabljen termin reducira delovanje celotne ekonomije zgolj na njen podjetniški del oziroma na delovanje znotraj trga, čeprav ekonomija pomeni veliko več kot zgolj podjetniško delovanje. Tudi socialen je neposrečen prevod (izvirno iz ang. *social entrepreneurship*), saj kot takšen dobi konotacijo tradicionalnega socialnovarstvenega programa, to pa se ne sklada s smerjo, v katero naj bi se te ekonomije razvijale.

Socialna podjetja naj bi bila sicer namenjena tudi vključevanju ranljivih skupin (v Zakonu o socialnem podjetništvu govorimo o tipu B socialnih podjetji), vendar je njihova vloga tu drugačna kot v tradicionalnem socialnem varstvu.

Za socialno ekonomijo je značilno aktivno upravljanje in razvoj bogastev, pri klasični »sociali«, ki jo s socialnimi transferji izvaja javni sektor, pa je značilna pasivizacija prejemnikov pomoči. (Radej, Kovač & Jurančič Šribar, 2011, str. 17)

Kovač in Hazel (2009, str. 101) predlagata ustrežnejši prevod izvirnega angleškega termina *social economy*, in sicer »družbena ekonomija«. Izraz poudarja, da to niso le dejavnosti, povezane s socialnim vključevanjem odrinjenih skupin prebivalstva, ampak katerekoli dejavnosti, ki ustvarjajo družbeno blaginjo za vse, saj povečuje družbeno kohezijo in s tem kakovost življenja. Vesel (2011, str. 80) uvaja še tretji termin: »skupnostna ekonomija«. Ta prav tako ne napečuje na napačne asociacije na socialno varstvo in ga lahko konceptualiziramo kot nasprotje klasičnega profitno usmerjenega gospodarstva. Izraz poudarja predvsem skupnostno blaginjo kot primarni cilj tržnih ali netržnih dejavnosti. Tako se zdi, da je to poimenovanje še najbolj povedno, saj poudarja tudi povezovalni moment ljudi v skupnost, v skupno delovanje, zato je v nadaljevanju prispevka uporabljen omenjeni termin.

Pomembno je, da se vključevanje ranljivih ciljnih skupin na področje skupnostne ekonomije izraža tudi s primerno terminološko rabo. Tako vključeni ne zavzemajo več vloge uporabnikov, »pacientov programov«¹, temveč zaposlenih oziroma sodelavcev, sodelavk. Ključna je njihova vloga glavnih soustvarjalcev, soustvarjalk projektov, ki se ne vzpostavljajo zanje, ampak z njimi (Freire, 1985; Zaviršek 1994; Lamovec, 1998; Čačinovič Vogrinčič, 2002; Boškič, 2005; Videmšek, 2008; Škerjanc, 2010). Tako si ne krepijo zgolj moči, temveč se krepi tudi njihova avtonomija.

V okviru dejavnosti skupnostne ekonomije je vsekakor treba zavreči tudi nereflektirano terminologijo državnih zaposlovalnih institucij, saj marginalizirani ljudje niso niti težje zaposljivi niti manj sposobni. Takšen diskurz je odslíkava neoliberalne ideologije, ki prelaga vso krivdo za slab življenjski položaj na posameznika, posameznico.

Ukrepí, ki jih pri tem sprejemajo politiki, se usmerjajo v socialno aktivacijo in opremljanje posameznikov_íc za večjo vključenost, torej individualizacijo odgovornosti (individualizem je pomembna komponenta neoliberalizma) in ne v sistematične spremembe struktur, ki bi zmanjšale neenakost (npr. obdavčitev ali regulacija kapitala, višje minimalne plače, zaščita statusa zaposlenosti za nedoločen čas, ukinitve fleksibilnih oblik zaposlovanja, itd.). (Šabić, 2016, str. 297)

Dodatna zmota, ki je bila nemara povod za izraz socialna ekonomija, je domnevanje, da takšna ekonomija ne ustvarja velikih presežkov oziroma dobičkov. Ustvarjanje dobička samo po sebi ni slabo, če se porabi v skladu s širšimi družbenimi cilji. Zato ostaja tržna dejavnost dobro vpeta v druga družbena področja in ni cilj sam po sebi, kot poudarja tudi Polanyi (2008 [1944]). Nasprotno, če obravnavane skupnosti privolijo v logiko kapitalizma in se vključijo v tekmo na trgu oziroma se podredijo državi in njenemu sistemu projektno-razpisnih pogojev in zahtevam po delovanju v določenem pravno-formalnem okviru, se pojavi nevarnost, da postanejo le privesek ali korektor nedelujočega prevladujočega sistema. Njihovo delovanje je reducirano na »socialno podjetništvo«, kot ga trenutno obravnava država in ki naj bi se razvijalo po prevladujočih ekonomskih merilih. Taki mikrosistemi tako postanejo in ostajajo »obrobna ekonomija za obrobne ljudi«. Prav takšna ostane vloga njihovih soustvarjalcev, soustvarjalk, ki so determinirani kot »manj sposobni«, »težje zaposljivi« in zato še naprej marginalizirani. S tem se jim odvzema moč in omejuje možnosti njihovega avtonomnega delovanja in odločanja.

Rešitve torej ne moremo iskati v zmožnosti ustvarjanja čim več dobička, še posebej ne pri delu z najbolj marginaliziranimi ljudmi, med katerimi so bili mnogi potisnjeni v dolgoletno izključenost na področju formalne zaposlitve. Treba je stopiti korak vstran in razmisliti o dejstvu, da golo preživetje pa tudi vse druge ustvarjalne ravni človekovega delovanja niso in ne bi smele biti odvisne zgolj od trga in denarja, to pa govori v prid skupnostne ekonomije. V skupnostni ekonomiji je pomembna komponenta povezovanje med sorodnimi skupnostmi za medsebojno podporo in delitev virov. S tem se krepi dejavnost kot celota in ustvarja podporno okolje za nove iniciative.

¹ Izraz izhaja iz medicinske terminologije, v rabo pa je prešel tudi v socialnem varstvu.

Odnos državnih in drugih institucij s področja socialnega varstva do brezdomnih ljudi

Pri delu z ranljivimi družbenimi skupinami (tudi brezdomnimi ljudmi) velikokrat naletimo na predsodke prav pri ljudeh, ki naj bi jim zagotavljali podporo in imeli strokoven delovni odnos (Grebenc, 2005). Predsodki so globoko ukoreninjeni in izhajajo iz tradicionalnega odnosa do revščine. Še vedno je mogoče zaznati navzočnost elementov delovne etike, ki se je izoblikovala že v industrijski družbi 20. stoletja. V okviru vzpostavljanja projekta posredovalnice je bilo v stikih s strokovnimi službami, ki delujejo na področju socialnega vključevanja in zaposlovanja, večkrat zaznati moralističen in segregacijski odnos, ki ga prepoznavajo tudi drugi avtorji (Grebenc, 2005). Razkrival se je moralistični diskurz, ki vključuje pokroviteljski odnos do brezdomnih ljudi, ki jih je treba naučiti »pravilnega načina življenja«. V skladu s takšnim pogledom brezdomni ljudje živijo v nasprotju z normami in vrednotami večinske družbe. Obravnava se jih kot ljudi, ki niso sposobni poskrbeti sami zase, za svoje preživetje. Tako je več predstavnikov_ic služb odgovornost za položaj brezdomnih pripisovala njim samim in njihovi nepripravljenosti za opravljanje plačanega dela. To je značilen diskurz neoliberalne ideologije, po kateri neenakost ni posledica sistemskih, strukturnih značilnosti, temveč sposobnosti, ambicij, moralnih izhodišč posameznikov, ki se lahko bodisi povzpnejo na vrh bodisi padejo na dno družbene lestvice (Radej, 2004). Takšen diskurz je tudi del pogosto uporabljene politične in strokovne retorike spreminjanja »žrtve« v storilca, ki naj bi bil sam vzrok, krivec za nastalo situacijo (reven, obnemogel, brezposeln, brezdomen ipd.) (Šabić, 2016).

Za moralistični diskurz je značilno dualistično mišljenje, videnje sveta v luči »dobrega« in »slabega«. S tem diskurzom se zanemari kompleksnost družbenih pojavov, kot je brezdomstvo, pripomore k negativni javni podobi in tudi k negativni samopodobi revnih ljudi. Tako je v prevladujoči »... miselnosti revščina postala usoda, ki si jo človek nakoplje sam« (Stark, 2011, str. 198), to pa je v nasprotju z etiko in prakso socialnega dela, v katerem so poudarki na krepitvi moči uporabnikov, partnerskem odnosu in zagotavljanju aktivne vključenosti brezdomnih ljudi (Freire, 1985; Zaviršek, 1994; Lamovec, 1998; Čačinovič Vogrinčič, 2002; Boškić, 2005; Videmšek, 2008; Škerjanc, 2010). Dualistična retorika in mišljenje ne vplivata zgolj na oblikovanje predsodkov in slabše storitve stroke, temveč pripomoreta tudi k ponotranjenju splošnih prepričanj, ki ne temeljijo na realni podobi. Pri brezdomnih ljudeh tako prepoznamo medsebojno ločevanje na »dobre« in »slabe«, »prave« in »neprave«. »Nepravi« brezdomni naj bi si tak način življenja izbrali sami, »pravi« brezdomni pa naj bi bili v to prisiljeni pod vplivom zunanjih okoliščin. Stigmo, sram in prepričanje, da je revščina posledica lenobe, torej prevzamejo tudi revni sami.

Raziskave so pokazale, da prejemniki socialne podpore razlikujejo sami sebe od stereotipa o goljufih, ki prejemajo socialno podporo, in delajo močno razliko med zaslužnimi in nezaslužnimi revnimi. (Harter, Edwards, McClanahan, Hopson in Carson-Stern, 2004, str. 418)

Birokratski odnos do brezdomnih ljudi

Dualistično retoriko in moralistično vzvišenost zasledimo na vseh ravneh družbe, tudi in morda še posebej pri sodelovanju z državnimi institucijami, kot so Zavod RS za zaposlovanje in centri za socialno delo. Pridobljeno empirično gradivo² kaže na birokratsko vzvišenost zaposlenih do brezdomnih ljudi, ki je med drugim tudi posledica obstoječe zakonodaje. Birokratizacijo dela kot trenutno največjo oviro pri zagotavljanju pomoči prepoznava tudi Sitar Surić (2016), ki v svoji analizi dela zaposlenih na centrih za socialno delo prepoznava birokratsko usmerjenost, reducirano zgolj na zagotavljanje statusnih pravic posameznika.

[...] strokovna nemoč, ki se ne kaže v neznanju, temveč v nezmožnosti naročanja in ustvarjanja odgovorov na socialno stisko, ima za posledico, da se socialne delavke in delavci na centrih zatekajo bodisi v upravno bodisi svetovalno definiranje svoje vloge, kar ima na eni strani učinek birokratizacije, na drugi pa psihologizacije (v obeh pa pretirane individualizacije) socialnega dela v socialnem varstvu. (Flaker, 2013, str. 185)

Zbirokratiziranost institucij smo prepoznali po izjavah, kakršni sta: »Ali ga res ne moramo prepričati, da naj nadaljuje, saj bi bilo tako manj birokratskih zapletov,« ali »Pri njegovih letih res ne preostane drugega, kot da dela.« Proces birokratizacije vključuje tudi stereotipizacijo in posploševanje glede skupin prebivalstva, ki se kaže v pripisovanju značilnosti, nalepk za lažje razporejanje posameznikov (Zaviršek, 2000). Posameznik je subjekt z označeno identiteto, ki jo pridobi s svojim statusom. V procesu birokratizacije so brezdomni ljudje, brez poznavanja njihovih okoliščin, označeni kot leni, npr. »Udeleženi ni hotel delati, ker je len.«³ Neoliberalna predpostavka nedela oziroma ekonomske neaktivnosti je vselej lenoba, nikoli pa različni, na primer ekonomski vzroki, kot so izkoriščanje, slabe delovne razmere ali ekonomska negotovost. Pri tem je treba poudariti, da neoliberalni diskurz med »lenuhe« nikakor ne uvršča lastnikov produkcijskih sredstev, nasprotno, za ta diskurz lenuhi vedno prihajajo iz delavskega razreda ali socialno izključenih skupin ljudi (Nedoh, 2006).

Institucionalni sektor ima vodilni vpliv na oblikovanje pogleda na posamezne uporabnike, ki se jim pripisujejo manjvredne družbene vloge (Flaker, 1999). »Jaz sem že vnaprej vedela, da s tako skupino ljudi ne bo šlo. Nadrejeni so sicer rekli, 'samo na usposabljanje jih pošljite', ampak jaz sem vedela, da bodo še zapleti oziroma so že.«⁴ Gre za jasno izraženo nezaupanje v zaposlitvene zmožnosti skupine ljudi, kot so brezdomni; obravnava se jih stereotipno kot homogeno skupino s prej omenjenimi skupnimi značilnostmi.

Te kvalifikacije odločilno vplivajo na osebno identiteto človeka, ki je vedno splet tega, kako človek vidi samega sebe, kako ga vidijo drugi, in tega, kakšen si človek želi biti zase in za druge, skratka določajo subjektni položaj določene osebe. (Zaviršek 2000, str. 108).

² V okviru projekta Posredovalnica rabljenih predmetov, *Stara roba, nova raba*; projekt je podprl Evropski socialni sklad.

³ Izjava zaposlene na Zavodu RS za zaposlovanje.

⁴ Izjava zaposlene na Zavodu RS za zaposlovanje.

Na podlagi kvalifikacije brezdomstva se ustvarja nezaupljivost glede možnosti napredovanja, ki se pri strokovnih delavcih kaže v dogmatičnem prepričanju začrtane življenjske poti brezdomcev (Flaker, 1999).

Jaz ga že dlje časa poskušam kam vključiti, a običajno sploh ne pride, ko smo dogovorjeni, ali pa je nepotrpežljiv in dela »zgago«. Dali smo ga na komisijo zaradi pridobitve statusa invalida, čeprav po mojem mnenju to zanj ne bi bila prava rešitev.⁵

Kot navaja Videmšek (2008, str. 216), je osrednji izziv, kako se izogniti razmerjem »nadzora« med uporabniki storitev in strokovnjaki in kako naj se osredotočimo na socialno delo, ki bo delo skupaj z ljudmi in ne delo na ljudeh.

Pokroviteljskega in stereotipnega odnosa so brezdomni ljudje deležni tudi od državnih organov, kot je Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Kazal se je predvsem v neposredni komunikaciji z udeleženci v programu posredovalnice. Z njimi so se pogovarjali kot z otroki, jih spraševali po njihovem počutju, dialog pa je bil usmerjen v krepitev stereotipnih predstav o povezanosti zadovoljstva v življenju s statusom zaposlenosti: »Ali si srečen, zdaj ko imaš službo?«

V ospredju so torej družbenomoralne vrednote sprejemljivega življenjskega sloga (Šabić, 2016), brezdomni ljudje pa postanejo podvrženi diskriminatorškemu in stereotipnemu odnosu. Razvrednotenje, ki ga brezdomni ljudje ob tem doživljajo, pa je povsem zanemarjeno. Udeleženi je bil denimo po dogodku prizadet, povedal je, da se je počutil ponižanega.

Sistemske omejitve

Omejitve, ki jih določa obstoječi ekonomski sistem, prepoznavamo tudi pri vključevanju brezdomnih ljudi v formalno zaposlitveno področje. Ob vključevanju na trg dela se pokaže, da je med najbolj problematičnimi dejavniki zadolženost brezdomnih ljudi, saj vpliva na nastanek začaranega kroga revščine. Zapleti zaradi zadolženosti se pojavljajo na najosnovnejših ravneh, kot je urejanje bančnega računa. Tega nekateri brezdomni ljudje nimajo ali pa ga ne uporabljajo, saj bi jim banke kakršenkoli prihodek takoj zasegle. Po drugi strani pa bančni račun pomeni minimalno vključenost v družbo (Douglas in Isherwood, 1996, str. 140) in podlago za urejanje statusa zaposlenosti.

Posledica zadolženosti pri nekaterih je izogibanje uradni zaposlitvi, saj se ljudje zavedajo, da jim bodo zaradi dolgov banke večino prihodka zasegle, zato rešitev vidijo v ohranjanju statusa brezposelnosti. Začaran krog brezposelnosti, brezdomstva in revščine pogosto pomeni ohranjanje statusa brezdomnosti in sprejemanje tvegane življenjske odločitve vključevanja v kriminalna dejanja. S tem trenutna sistemska ureditev sili ljudi, da namesto družbene vloge zaposlenega sprejmejo vlogo delavca_ke na črno. Delo na črno ustvarja razmere, v katerih so delavci_ke velikokrat nezaščiteni, izkoriščani, premalo plačani ali sploh niso plačani.

Izkušnje, o katerih pripovedujejo brezdomni ljudje, kažejo na problematiko trenutnih sistemskih ureditev tudi glede pridobivanja rednega dohodka. Za

⁵ Izjava zaposlene na centru za socialno delo.

formalno vključenost v program usposabljanja v posredovalnici in poznejše zaposlitve je bil pogoj sofinancerjev⁶, da se denar nakazuje le neposredno na posameznikov račun. Ljudje so si torej z vključevanjem v projekt začeli urejati ekonomsko situacijo, pri tem pa naleteli na veliko ovir. Težave z zablokiranimi računi so pogosto reševali z odpiranjem računov pri drugih bankah, a so s tem problem le delno odpravili. Pokazalo se je namreč, da je tudi v teh primerih že pri prvem nakazilu »veliko bank denar trgalo, čeprav ga ne bi smeli«⁷ (prihodek je sodil med socialne transferje⁸).

Raziskava je pokazala, da se ljudje z izkušnjo brezdomstva na stresne situacije pogosto odzovejo zelo čustveno. Prag tolerance za probleme je nižji, med drugim tudi zaradi preteklih izkušenj in težavnega življenja. Posledica je nezaupljivost (tudi do organizacij, namenjenih njihovi podpori⁹), še posebej glede izplačevanja prisluženega denarja. V formalnem delu projekta je bilo torej velike napetosti med zahtevami financerjev glede tega, kako mora biti denar nakazan, bankami ter dejansko finančno in celovito življenjsko situacijo vključenih posameznikov in posameznic.

Odnos medijev in javnosti do brezdomstva

Odnos služb, ravnanje zaposlenih in prevladujoče norme vplivajo na oblikovanje deviantne podobe brezdomnosti. V tem referenčnem okvirju so mediji inštrument ustvarjanja realnosti in s tem tudi refleksije o lastni izkušnji (Grebenc, Kvaternik in Šabić, 2008). V medosebni komunikaciji novinarjev_k z brezdomnimi ljudmi je mogoče velikokrat zaslediti pokroviteljski odnos, v novinarskih prispevkih o projektu posredovalnice pa lahko prepoznamo že omenjene prevladujoče predsodke o brezdomstvu. Konstrukcija medijske realnosti je podoba, ki jo izberejo in ponudijo akterji množičnih medijev, ki oblikujejo in posredujejo določene segmente sveta, vsakdanjega življenja, simbole in podobe, ki lahko v očeh posameznikov zavzamejo pozicijo realnosti in vplivajo na njihovo percepcijo sveta (Bašić-Hrvatin, 1996, str. 96).

Zelo pomembno je, kako so ljudje z izkušnjo brezdomstva predstavljeni v medijih,¹⁰ saj to vpliva ne zgolj na konstrukcijo družbene realnosti o brezdomstvu, temveč tudi na doživljanje samega sebe kot brezdomne osebe. Primož Časl brezdomstvo opredeljuje tudi kot stanje zavesti:

⁶ Projekt je med letoma 2010 in 2012 sofinanciral Evropski socialni sklad za razvoj socialnega podjetništva.

⁷ Pripoved enega od brezdomcev, vključenih v projekt.

⁸ Potem ko so strokovne sodelavke društva Kralji ulice in celo Ministrstva za delo družino, socialne zadeve in enake možnosti dolgo časa urejale situacijo z bankami, je večina bank denar le vrnila, dodatni zapleti so se pojavili le v enem primeru: hoteli so dokazila o projektu, iz katerega je brezdomec prejemal dohodek, pogodbe itd. Dogovarjanje je zahtevalo veliko časa in birokratskih postopkov, nazadnje pa sploh niso hoteli vrniti denarja.

⁹ Nekateri vključeni v projekt so glede na prejšnje izkušnje z delodajalci mislili, da jih hočemo ogoljufati, šele potem so ugotovili, da je problem v bankah.

¹⁰ Po objavljenih prispevkih smo z vključenimi v projekt večkrat tudi diskutirali, da bi si krepili samopodobo pri nastopanju v javnosti.

Brezdomstvo je torej dejansko deloma tudi stanje zavesti ("stanje duha"). Vsebuje objektivne konotacije, vendar ne zavisi zgolj od objektivne kategorizacije, pač pa tudi od subjektivnega dožemanja (občutka). To pa je seveda občutljivo področje, povezano s samoprepoznavo in identiteto. (Časl, 2011, str. 89)

Negativna družbena vloga brezdomnih vpliva na to, da predstavniki medijev do njih pristopajo s stereotipnimi predstavami, po drugi strani pa jih seveda tudi sami producirajo. Zato ljudje z izkušnjo brezdomstva odklanjajo sodelovanje z mediji. Do njih zaradi preteklih slabih izkušenj in pokroviteljskega odnosa izražajo odpor. Stigmatizirana vloga pa se tudi institucionalizira. Tako se nekateri ne želijo javno izpostavljati, saj menijo, da jih povezava s Kralji ulice zaznamuje »na neželen način«. Dodatna ovira so pritiski primarne družine, ki si ne želi medijske prepoznavnosti¹¹.

Pomembna ovira je tudi senzacionalistično poročanje medijev. Iz pripovedi vključenih ljudi je bilo očitno, da jim pogosto postavljajo neprijetna, tudi ponižujoča vprašanja. V večini primerov so jih predstavniki medijev spraševali po (tragičnih) osebnih zgodbah, po vzrokih, zakaj so postali brezdomni, hoteli so vedeti tudi, kako se jim je življenje spremenilo zdaj, ko imajo redni dohodek. To kaže na dožemanje brezdomstva kot problema, za katerega naj bi bili krivi ljudje sami, ter na željo po škandaloznosti, usmerjeno k iskanju pretresljivih zgodb o »padcu« in »uspehu«. Podobno sta pri analiziranju medijskih diskurzov o brezdomstvu ugotovila tudi Dekleva in Razpotnik (2006, str. 186), ki ugotavljata:

V veliki večini je brezdomstvo predstavljeno kot problem, in sicer kot problem socialne bede, nasilja med brezdomci ter zasvojenosti. Le zelo majhen delež prispevkov problematizira tematiko brezdomstva na tak način, da ne bi bili problem sami brezdomci, temveč nekdo ali nekaj drugega.

Prispevki so bili pogosto usmerjeni k reduciranju ljudi na njihovo identiteto brezdomca_ke, s tem pa so zanemarjeni vse drugi vidiki njihove osebnosti, delovanja in pogleda na svet. Tako je, na primer, novinarka nekdanjega brezplačnika Žurnal med srečanjem z eno izmed vključenih na začetku pogovora vprašala: »Ali ste brezdomka?« Ko intervjuvana ni vedela, kaj naj bi odgovorila, je nato še nekajkrat postavila vprašanje na različne načine: »[...] če ste na cesti, kje živite?« Posameznik se s tem spremeni v objekt poročanja z namenom iskanja žalostnih zgodb (Dekleva in Razpotnik, 2006). O tem poročajo tudi sami brezdomni ljudje: »Novinarji se samo okoriščajo, hočejo prikazati samo našo nesrečo in nas kot ene butce, revčke.«

S sodelovanjem v medijski manipulaciji osebe privolijo v vlogo, v katero so jih potisnili predstavniki_ce medijev. V teh vlogah so ljudje objektivizirani, mediji pa jim vsiljujejo pričakovanja glede vsebine izjav. Zaradi same narave vprašanj in predsodkov so večkrat prisiljeni vstopiti v vnaprej določen odnos, izpostavljeni so javnemu razkrivanju celotne ranljive osebnosti, osebnih, navadno pretresljivih življenjskih zgodb, preteklih tragedij, včasih pa so opazna celo pričakovanja po skesanosti in izražanju želja po ponovni usmeritvi v

¹¹ Ena izmed udeleženi se denimo v medijih ni želela pojavljati, doma naj bi imela probleme, ker dela v društvu, to naj bi bilo sramotno.

»pravilno življenje«. V naši analizi se tako pokaže, da so se vključeni počutili prisiljeni denimo pripovedovati, da so društvu hvaležni, ker jim pomaga spet na »pravo pot«.

Izkušnje iz prakse tako kažejo, da je za odpravljanje predsodkov in boljše sodelovanje z mediji pomembno predvsem aktivno vključevanje brezdomnih ljudi, in sicer tako, da prevzemajo vlogo nosilcev_k projekta, glavnih akterjev_k pri vzpostavljanju skupnosti oziroma glavnih akterjev projekta skupnostne ekonomije. »S tem [...] posamezniki razvijejo večji nadzor in odgovornost do pomembnih vidikov svojega življenja« (Schafer, 2003, str. 99). Poglavitna zamisel je zagotoviti osebam moč, glas in izbiro (Videmšek, 2008) ter priložnost za izražanja lastnih potreb in ne, kot je pogosta praksa, da jim drugi povedo, kaj potrebujejo. Na področju medijev to pomeni zavzemanje medijskega prostora z namenom večje pozitivne identifikacije brezdomnih ljudi, tudi na način izdajanja lastnega mesečnega časnika¹².

Mediji kot orodje dominantnega ekonomskega sistema

Ena izmed ključnih značilnosti kapitalizma je tudi želja po ustvarjanju dobička, ki se kaže v obliki različnih pritiskov ekonomskega sistema. V analizi so se ti pritiski kazali denimo v ponudbah številnih podjetji, da bi v časopisu zakupili oglaševalski prostor ali da bi brezdomni ljudje na ulici prodajali tudi njihove izdelke. Med zbranim gradivom je bila najbolj bizarna ponudba novinarke Televizije Slovenija o resničnostnem šovu, v katerem bi brezdomcu dali na voljo stanovanje in potem spremljali, kaj se z njim dogaja. Brezdomni ljudje so tako degradirani na predmet trgovanja. S tem mediji ponujajo resničnostne spektakle. Kot navaja Debord (1999, str. 39):

[...] spektakel je kapital, ki se akumulira do takšne mere, da postane podoba. Družbeni red, ki ga vsiljuje sodobna globalna ekonomija, vzdržuje, nadaljuje in razširja svoj vpliv z manipulacijo reprezentacij. Status quo družbenih razmerij se ne opira več na (pri)silo ali na znanstveno ekonomijo, marveč se posreduje s podobami.

Tak primer je bila tudi ponudba nepremičninske agencije, ki je želela promovirati svojo dejavnost tako, da bi brezdomni ljudje po mestu nosili premične plakate v obliki hiše.

Rezultati analize pokažejo na potrebo po premiku iz družbeno vsiljene identitete brezdomca_ke, torej identitete »žrtve«, k identiteti družbeno vključenega posameznika_ce, ki ima nadzor nad lastnim življenjem. To lahko dosežemo z udejanjanjem koncepta krepitve moči uporabnika (Freire, 1985; Zaviršek, 1994; Lamovec, 1998; Čačinovič Vogrinčič, 2002; Boškić, 2005; Videmšek, 2008; Škerjanc 2010). Gre za prehod iz pasivnega položaja žrtve v aktivni položaj ustvarjalca, ustvarjalke, ki deluje zase in za širšo skupnost. Praktične izkušnje pokažejo, da je v procesu predstavljanja širši javnosti smiselno skupno delovanje in ne ločevanje na strokovne sodelavce_ke in brezdo-

¹² Društvo Kralji ulice izdaja lastni ulični časopis Kralji ulice, ki je primer dobre prakse medijskega poročanja z namenom odpravljanja stereotipne medijske podobe brezdomnih, krepitve moči uporabnikov in prevzemanja nadzora nad lastnim življenjem.

mne ljudi. S tem se poudarijo skupni interesi, pri katerih so vsi soustvarjalci enkratnih projektov pomoči v izvirnem delovnem odnosu s spoštovanjem enkratnosti posameznika (Čačinovič Vogrinčič, 2002). Gre za posebno obliko notranje skupinske dinamike, v kateri se prepletata dojemanje samega sebe in dojemanje našega delovanja.

Sklep

V Sloveniji in v drugih državah deluje veliko civilnodružbenih skupnosti, ki se razraščajo od spodaj navzgor in izhajajo iz potreb ljudi, ki jih vzpostavljajo. Ene se bolj, druge manj uspešno upirajo vplivom kapitalističnega sistema na njihovo strukturo, odnose, organizacijo. Pri obravnavanju takšnih skupnosti je pomembno, da ne zapademo v romantiziranje glede njihovega delovanja. Dejstvo je, da niso izolirani otoki in ne delujejo neodvisno od dominantnega sistema ali mimo njega, ampak se srečujejo z vsemi vplivi tako na njihovo notranje delovanje kot tudi na njihovo povezovanje z zunanjim svetom. Pri tem se postavlja vprašanje, ali in koliko smo zmožni razvijati drugačne odnose do ljudi in okolja ali pa ostajajo le na ravni inovativnih socialnovarstvenih programov, ki pa še vedno utrjujejo obstoječe odnose moči.

Poleg vključevanja ljudi, ki jih kapitalizem potiska na rob družbe, se v skupnostni ekonomiji vzpostavlja tudi trajnostni odnos do stvari. V potrošniški družbi se stvari čezmerno producirajo in so hitro zavrgljive, v skupnostni ekonomiji pa so načini njihove rabe usmerjeni k čim manjšemu obremenjevanju okolja, k ponovni uporabi, recikliranju, k skupni uporabi (ang. *share economy*). Dobrine tako niso več predvsem v funkciji ustvarjanja dobička, temveč je v ospredju tudi njihova povezovalna in vključevalna funkcija. Kot nam kaže primer Zadruga *Stara roba, nova raba* in podobnih iniciativ lahko dobrine pripomorejo h krepitvi družbene moči marginaliziranih ljudi.

Povezovanje v okviru skupnostnih ekonomij je lahko povsem neformalno, sčasoma pa se lahko tudi formalizira v skupne organizacijske oblike (denimo zadružne zveze). Z vzpostavljanjem lastnega notranjega trga se okrepi tudi samo tržno delovanje obravnavanih skupnosti. Opirajo pa se tudi možnosti za razvijanja sistema brez monetarnih odnosov, denimo z vzpostavljanjem lastnih valut ali pa tudi bolj neposrednih oblik menjave (npr. naturalna menjava, menjava za vloženi čas po vzoru Časovne banke, podarjanje odvečnih stvari v zameno za bonuse). Pri povezovanju postanejo vidne tudi prednosti majhnih sistemov menjave v primerjavi z dominantnim ekonomskim sistemom. Odnosi so manj formalni, preglednost delovanja večja, sprejemanje odločitev je transparentno, možno na ravni vseh vključenih. Vsi našteti načini menjave so že znani in preizkušeni v praksi, a lahko povezani v celoto omogočijo vzpostavitev še nepreizkušenih širših sistemov.

Na Zahodu smo usmerjeni v merjenje in beleženje rezultatov dela in takšna je tudi praksa na področju skupnostne ekonomije. Pojavlja se potreba po razvoju »kazalnikov uspešnosti«, ki pa bi morali preseči standardni sistem merjenja uspešnosti glede na BDP. V državah z razvito skupnostno ekonomijo je sicer merjenje družbenega učinka že ustaljena praksa. Merjenje družbenega

učinka v povezavi z obravnavano skupnostjo bi se nanašalo na notranje in zunanje delovanje posredovalnice. Glede na notranje delovanje bi bili kazalniki uspešnosti, če jih naštejemo le nekaj: dolgoročnost in stabilnost zaposlitve vključenih v posredovalnico, smiselnost in raznovrstnost dejavnosti znotraj delovnega procesa glede na interese in znanja vključenih, možnosti za razvoj avtonomije v pomenu pridobivanja novih znanj, interesov, širjenje lastne socialne mreže, stabilnost na drugih področjih človekovega življenja (nastanitev, zdravje, upravljanje z zadolženostjo ...), oblikovanje in uporaba mehanizmov, ki pripomorejo k čim bolj enakovredni možnosti vseh udeleženi za sprejemanje skupnih odločitev.

Glede na zunanje delovanje pa so kazalniki uspešnosti, če navedemo nekaj najpomembnejših: količina darovanih stvari, posredovana v ponovno uporabo, razvijanje dolgotrajnih odnosov menjave s podporniki, podpornicami, načini vzdrževanja odprtosti skupnosti za nove pobude, vstopanje novih članov, članic, zmožnost vključevanja različnih družbenih skupin, potencial vplivanja skupnosti na širšo okolico (spodbujanje in podpora pri razvoju sorodnih dejavnosti) ...

Merjenje ekonomske uspešnosti oziroma višine prihodka od tržne dejavnosti pa mora biti povezano tudi s tem, kako se prihodek porabi (razvoj dejavnosti, povečevanje moči vključenim z izobraževanjem, vračanje v lokalno skupnost z organiziranjem različnih dogodkov itd.). Vzpostavljane meril družbenega učinka bi morda približalo iniciative skupnostne ekonomije bolj ustaljenim okvirom razumevanja, čeprav pri tem ne gre zanemariti dejstva, da bi to spet pripomoglo k večji birokratizaciji dela in morda tudi k zatiranju »spontanosti« delovanja skupnosti in manjšanju njihove avtonomije. Ne glede na to, ali bi njihove učinke merili ali pa bi jih prepuščali bolj eksperimentalnemu in spontanemu delovanju, je gotovo, da bi se moral prostor zanje odpirati in ne omejevati, kot to zdaj počne država s svojimi zakonskimi določitvami glede formalnega delovanja teh skupnosti in razpisi, ki se osredotočajo predvsem na ekonomsko plat delovanja, ne prepoznajo pa vseh njihovih drugih prispevkov.

Če bi država želela zares sistemsko podpreti uspešen razcvet obravnavanih skupnosti in soustvarjati ugodno okolje zanje, bi morala začeti razmišljati in delovati v smeri podpore v obliki denimo brezplačne rabe javnih prostorov, ustvarjanja neomejevalne zakonske podlage za njihovo delovanje, olajševalne obdavčitvene politike, skupnih kampanj ozaveščanja, podpore pri tržnem delovanju.

Viri

- Bašić-Hrvatini, S. (1996). *Javnost in množični mediji: od dekonstrukcije k rekonstrukciji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (doktorska disertacija).
- Beck, U. (1992). From industrial society to the risk society: questions of survival, social structure and ecological environment. *Theory, Culture & Society*, 9, str. 97–123.
- Barle-Lakota, A. (2006). Šola – prostor raztelesenja teles. *Šolsko polje: revija za teorijo in raziskave vzgoje in izobraževanja*, 17(5/6), str. 29–40.

- Boškić, R. (2005). Krepitev moči: kritična presoja koncepta. *Družboslovne razprave*, XXI(48), str. 177–194.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2002). Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. *Socialno delo*, 41(2), str. 91–96.
- Časl, P. (2011). *Angažirana antropologija in angažirani antropologi: antropološki raziskovalni prispevek k reševanju problematike brezdomstva*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za Etnologijo in kulturno antropologijo (diplomsko delo).
- Debord, G. (1999). *Družba spektakla, komentarji k družbi spektakla, Panegirik*. Ljubljana: SOU, Študentska založba.
- Dekleva, B., Razpotnik, Š. (2006). *Problematika brezdomstva v Ljubljani: končno poročilo raziskovalne naloge*. Ljubljana: Združenje za socialno pedagogiko.
- Douglas, M., & Isherwood, B. (1978/1996). *The world of goods*. London, New York: Routledge.
- Flaker, V. (1999). Družbena konstrukcija kariere uživalca drog. *Socialno delo*, 38(4–6).
- Flaker, V. (2013). *K taksonomiji (storitev) socialnega dela in socialnega varstva 2*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Freire, P. (1985). *The politics of education: culture, power and liberation*. Westport: Bergin & Garvey.
- Grebenc, V., (2005). *Ocena potreb in raziskovanje lokalnih vednosti kot izhodišče za delovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- Grebenc, V., Kvaternik, I., & Šabić, A. (2008). *Varna vožnja: obvladovanje tveganj in nevarnih življenjskih slogov v prometu*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Harter, L. M., Edwards, A., McClanahan, A., Hopson, M. C., & Carson-Stern, E. (2004). Organizing for survival and social change: the case of Streetwise. *Communication Studies*, 2, str. 407–424.
- Kovač Z., & Hazel, V. (2009). *Družbeno podjetništvo*. Ljubljana: Gea College.
- Lamovec, T. (1998). *Psihosocialna pomoč v duševni stiski*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Nedoh, B. (2006). Lenuhi kot realno jedro postfordistične ideologije. V R. Kuhar, & S. Avtor, (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 05*. Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 212–231.
- Polanyi, K. (2008 [1944]). *Velika preobrazba: politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Založba *cf.
- Radej, B. (2004). Univerzalni temeljni dohodek: subvencionirati lenobo? V I. Pribac (ur.), *Brezplačno kosilo za vse*. Ljubljana: Krtina, str. 143–152.
- Radej, B., Kovač, Z., & Jurančič Šribar, L. (2011). Presečno določanje razvojnih prioritet. *Delovni zvezki, Slovensko društvo evaluatorjev*, 4(1), str. 1–45.
- Schafer, T. (2003). Researching user empowerment in practice: lessons from the field. V S. Ramon (ur). *Users researching health and social care: an empowering agenda*. Birmingham: Ventura press (str. 97–110).
- Sitar Surić, S. (2016). Uporaba in razvijanje teoretskih konceptov socialnega dela v praksi Centrov za socialno delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- Stark, C. (2011). Neoliberalizem: izzivi za prakso in etiko socialnega dela. *Socialno delo*, 50(3–4), str. 197–205.
- Šabić, A. (2016). *Življenjski stili mladih v družbi tveganja*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- Škerjanc, J. (2010). *Individualizacija storitev socialnega varstva*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Vesel, J. (2011). Socialna ekonomija kot alternativa. *Humanistične paradigme*, 1, str. 79–90.

- Videmšek, P. (2008). Krepitev moči kot temeljno orodje socialnega dela. *Socialno delo*, 47(3-6), str. 209-217.
- Zaviršek, D. (1994). Psihiatrični oddelek med boleznijo in njeno kulturno manifestacijo: študija primera. *Socialno delo*, 33 (5), str. 407-414.
- Zaviršek D. (2000). *Hendikep kot kulturna travma*. Založba / *cf
- Zakon o socialnem podjetništvu (2011). *Ur. l. RS št. 20/2011*.